

СУТНІСТЬ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ ТА ЇЇ МІСЦЕ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ

© 2014 ЖМУРКО І. В.

УДК 331.25:364.442.6

Жмурко І. В. Сутність пенсійної системи та її місце в системі соціального захисту населення

Мета статті полягає в науковому обґрунтуванні сутності, змісту, основних ознак, а також місця пенсійної системи в забезпеченні соціального захисту населення. Розглянуто основні підходи до визначення понять «пенсія», «пенсійна система», «пенсійне страхування» як складових соціального захисту суспільства. Дослідження, аналіз та узагальнення наукових праць багатьох видатних вчених щодо визначень категорії «пенсійна система» дали можливість сформулювати особисте авторське бачення поняття «пенсійна система». У результаті дослідження сутності пенсійного страхування в системі соціального захисту були вирішені основні його завдання. На підставі результатів проведеного дослідження було визначено основне місце пенсійної системи в системі соціального забезпечення. Перспективою подальших досліджень у даному напрямі є визначення основних пріоритетів розвитку пенсійної системи в системі соціального захисту населення.

Ключові слова: соціальний захист, соціальна справедливість, пенсія, пенсійне страхування, пенсійна система, пенсійне забезпечення, сутність пенсійного страхування.

Бібл.: 14.

Жмурко Інна Вікторівна – здобувач, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (вул. Героїв Оборони, 10, Київ, 03680, Україна)
E-mail: ineska_profesor@mail.ru

УДК 331.25:364.442.6

UDC 331.25:364.442.6

Жмурко И. В. Суть пенсионной системы и ее место в системе социальной защиты населения

Zhmurko I. V. Content of the Pension System and its Place in the System of Social Protection of the Population

Цель статьи заключается в научном обосновании сути, содержания, основных признаков, а также места пенсионной системы в обеспечении социальной защиты общества. Рассмотрены основные подходы к определению понятий «пенсия», «пенсионная система», «пенсионное страхование» как составляющих социальной защиты населения. Исследуя, анализируя и обобщая научные труды многих выдающихся ученых относительно определений категории «пенсионная система», стало возможным сформулировать личное авторское видение понятия «пенсионная система». В результате исследования сути пенсионного страхования в системе социальной защиты были решены основные ее задачи. На основании результатов проведенного исследования было определено основное место пенсионной системы в системе социального обеспечения. Перспективой дальнейших исследований в данном направлении является определение основных приоритетов развития пенсионной системы в системе социальной защиты населения.

The article is aimed at scientific substantiation of content, substance, main features, as well as place of the pension system in ensuring of social protection of the society. The main approaches to the definition of the terms «pension», «pension system», «pension insurance» as components of social protection of the population are considered. Researching, analyzing and summarizing the scientific works of many outstanding scientists on the definitions of category of «pension system» made it possible to formulate a personal author's vision of the term «pension system». As result of study of content of pension insurance in the system of social protection, its basic tasks were solved. Based on the results of the study the main place of the pension system in the social protection was determined. The prospect of further research in this area is to define the main priorities of the development of the pension system in the system within the social protection of the population.

Ключевые слова: социальная защита, социальная справедливость, пенсия, пенсионное страхование, пенсионная система, пенсионное обеспечение, сущность пенсионного страхования.

Key words: social protection, social equity, pension, pension insurance, pension system, pension, content of pension insurance.

Бібл.: 14.

Bibl.: 14.

Жмурко Інна Вікторівна – соискатель, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (ул. Героев Оборони, 10, Киев, 03680, Украина)
E-mail: ineska_profesor@mail.ru

Zhmurko Inna V. – Applicant, National Science Centre «Institute of Agricultural Economy» (vul. Geroyiv Oborony, 10, Kyiv, 03680, Ukraine)
E-mail: ineska_profesor@mail.ru

Основною складовою системи соціального захисту населення в кожній країні є пенсійна система, яка, з одного боку, визначає рівень життя непрацездатних громадян, тобто пенсіонерів, інвалідів та осіб, які втратили годувальника, а з іншого – фінскальне навантаження на економічно активне населення. Стан і тенденції розвитку пенсійної системи тісно пов'язані із соціальними процесами, що відбуваються в державі. Тому питання пенсійного забезпечення громадян належать до найскладніших, адже від ефективності цієї системи залежить рівень стабільності в суспільстві.

На сьогодні пенсійна система не виконує належним чином свого головного завдання, а саме: забезпечення громадян достойним, реальним, надійним, постійним доходом у старості, що не дає можливості державі вирішити актуальні проблеми забезпечення соціального захисту громадян.

Аналізуючи сучасний стан пенсійної системи України, можна дійти висновку, що переважна частина негараздів

пов'язана передусім із соціальною сферою, насамперед, з недостатньою розробленістю теоретичних засад сутності понять «пенсійне забезпечення», «пенсійна система», «пенсійне страхування».

Основними дослідженнями, пов'язаними з проблемами розвитку пенсійної системи та визначенням її місця в системі соціального захисту населення, є праці таких відомих вчених: В. Андреева, В. Базилевича [2], Н. Бахмача, В. Безугла, М. Бойка [3], В. Вінера, І. Гнибіденка, В. Грушка, І. Загоруйка [7], Б. Зайчука, О. Залетова, С. Лаптевої, Е. Лібанової, С. Лондара, Б. Надточія, С. Онишка, В. Опаріна, О. Палія, М. Ріппи [9], В. Роїка, В. Рудика, І. Сироти [10], Б. Сташківа [13], Л. Ткаченка, П. Щесова, С. Юрія [14], В. Яценка. Основними об'єктами їхніх досліджень є сутність пенсійної системи та пенсійного страхування в соціальному забезпеченні суспільства.

Незважаючи на наявність великої кількості наукових праць, де ґрунтовно розглядаються різні підходи до визначення проблем соціального захисту населення, залишаються недостатньо висвітленими теоретичні питання щодо пенсійної та соціальної проблематики, що обумовлює актуальність нашого дослідження.

На сьогодні в науковій літературі недостатньо досліджено сутність поняття «пенсійна система», а також місце та роль пенсійного забезпечення в системі соціального захисту населення. Враховуючи світові тенденції розвитку пенсійного страхування, необхідно приділити більше уваги вивченню теоретико-методологічних засад щодо соціально-економічної сутності, ролі пенсійної системи як складової соціального захисту населення. Саме з цих позицій доцільно розглянути актуальність дослідження, яке наведено в статті.

Мета статті полягає в науковому обґрунтуванні сутності, змісті, основних ознак та місця пенсійної системи в забезпеченні соціального захисту суспільства; визначенні основних завдань системи пенсійного страхування, а також розгляді основних підходів до визначення понять «пенсія», «пенсійна система», «пенсійне страхування» як одних із складових соціального захисту населення. Виходячи із цього, ще однією метою є формулювання особистого бачення поняття «пенсійна система».

Сьогодні кожна держава значну увагу приділяє соціальному захисту населення, оскільки це система державних заходів щодо забезпечення достойного матеріального і соціального становища громадян.

Соціальний захист – це передусім проблема соціальної справедливості та забезпечення нормального розвитку економіки, який не зводиться до перерозподілу доходів, а вимагає проведення заходів, які запобігали б розвиткові негативних явищ в економіці, зниженню життєвого рівня та надмірній диференціації доходів [12, с. 16]. Як слушно зауважують вчені Баластрик І., Базилевич В., Кичко І.: «Соціальний захист населення» – це законодавчо закріплена система державних гарантій та реалізації прав усіх політичних, соціально-демографічних груп громадян, окремих осіб щодо соціального забезпечення їх нормального існування та життєдіяльності. Ці гарантії здійснюються через соціально-економічні, правові та політичні чинники, які сприяють реалізації права громадян на працю, допомогу на час безробіття, у разі часткової чи повної втрати працездатності [2, с. 150; 8, с. 148].

Отже, суть соціального захисту полягає у стримуванні падіння життєвого рівня населення, зокрема тих соціальних груп, рівень доходів яких знизився нижче від рівня бідності.

У системі соціального захисту населення важливе місце посідає пенсійне забезпечення, оскільки пенсійна система є однією з основних складових системи соціального захисту суспільства.

На сучасному етапі розвитку національної економіки однією з найбільш складних і гострих проблем трансформаційного процесу є пенсійне забезпечення. Для того, щоб краще зрозуміти основне місце пенсійного забезпечення в соціальному захисті суспільства, необхідно проаналізувати сутність пенсійної системи та пенсійного страхування, основою яких є пенсії.

Погляди науковців щодо дефініції «пенсій» були досить близькими, але мали певні відмінності. Одним із пер-

ших, хто запропонував використовувати поняття «пенсія» в глибокому розумінні з позиції соціального захисту, був Є. І. Астрахан. Вчений вважав, що під пенсією слід розуміти періодичні виплати, що проводяться за рахунок коштів соціального страхування з метою матеріального забезпечення робітника, службовця чи його сім'ї у зв'язку з остаточною чи тривалим вибуттям його з числа повноцінних працівників [11, с. 364].

Так, на думку вченого Сташківа Б. І., «пенсія» визначалась як щомісячна грошова виплата фізичним особам із спеціально створених для цього пенсійних фондів на умовах та в порядку, передбачених нормативними актами [13, с. 272].

Вбачається також цілком доречним звернути увагу, на одне з найбільш комплексних визначень «пенсії», викладено фахівцем з пенсійного права Бойком М. Д., автор пише: «В сучасних умовах пенсію можна розглядати як грошову виплату, яка призначається відповідно до встановлених державою правил громадянам, що досягли встановленого законом пенсійного віку, чи які набули спеціального стажу або яким встановлена інвалідність, які втратили годувальника та за інших обставин, передбачених законом, за рахунок коштів Пенсійного фонду, Накопичувального пенсійного фонду, Фонду страхування від нещасних випадків, недержавних пенсійних фондів, а також коштів, асигнованих на ці цілі державою із Державного бюджету» [3, с. 84].

Більш обґрунтованими й такими, що відповідають реаліям сучасного законодавства, є визначення, надане видатним вітчизняним вченим І. Б. Загорулько. На його думку, пенсії мають подвійну природу: по-перше, пенсія – це грошова винагорода, яка забезпечує достойний рівень життя громадян пенсійного віку і є еквівалентною до попередніх заробітків, тобто до рівня доходів, які отримував громадянин протягом трудової діяльності. По-друге, пенсія – це грошова допомога в розмірі прожиткового мінімуму за рахунок державного бюджету для непрацездатних громадян [7, с. 250].

На законодавчому рівні поняття «пенсія» закріплено статтею 1 Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» як щомісячна пенсійна виплата в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яку отримує застрахована особа в разі досягнення нею передбаченого цим Законом пенсійного віку чи визнання її інвалідом [1].

Щодо сутності пенсійної системи, досить вдало аналізує дану категорію Н. А. Волгіна: «Пенсійна система – це сукупність правових, економічних і організаційних інститутів та норм, які мають за мету надання матеріального забезпечення у вигляді пенсій громадянам при досягненні ними встановленого законодавством віку, настанні інвалідності, втраті годувальника чи з інших підстав, визначених законодавством» [5, с. 723].

Ріппа М. Б. вважає, що «пенсійна система» є складним комплексом трьох інститутів: економічного, соціального, правового, за допомогою яких здійснюється формування пенсійних фондів і створюються умови для пенсійного забезпечення непрацездатного населення [9, с. 19].

На думку інших наукових фахівців, пенсійна система є основною складовою державної системи соціального захисту населення і, безумовно, відображає характерні ознаки цієї більш високої системи, яка представляє собою систему взаємопов'язаних грошових фондів, органів

та установ, суб'єктів забезпечення, видів забезпечення та правових актів.

На підставі вищенаведених наукових визначень поняття «пенсія», «пенсійна система», зокрема, Є. І. Астрахана, Б. І. Сташківа, М. Д. Бойка, І. Б. Загорулька, Н. А. Волгіна, М. Б. Ріппи та інших науковців ми пропонуємо таке визначення: «Пенсійна система – це складний інститут, який об'єднує сукупність створених у державі правових, економічних, організаційних та соціальних інститутів, метою яких є надання громадянам похилого віку матеріального забезпечення у вигляді пенсії».

Отже, найважливішою складовою соціального захисту населення є пенсійне забезпечення, основними завданнями та цілями якого є захист від бідності громадян після настання пенсійного віку, підвищення рівня життя пенсіонерів, встановлення залежності розмірів пенсій від величини заробітку і трудового стажу, забезпечення фінансової стабільності пенсійної системи та заохочення громадян до заощадження коштів на старість.

До основних інститутів соціального захисту осіб, які втратили працездатність, належить пенсійне страхування. Як об'єктивна основа соціального страхування пенсійне страхування виступає однією з основних форм соціального захисту, в основу якого покладено страховий метод, тобто внесення в особливий фонди обов'язкових платежів суб'єктами підприємницької діяльності незалежно від форм власності чи видів господарської діяльності та особами найманої праці, які працюють на умовах трудового договору, і використання державою цих коштів для матеріального забезпечення громадян.

У Законі України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 р. № 1058-IV у статті 25 і статті 1 Основ законодавства України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 14 січня 1998 р. № 23 чітко зазначено, що «пенсійне страхування» – це система матеріального забезпечення непрацездатних громадян пенсіями, допомогоюми та іншими видами забезпечення, передбачені законодавством, у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом [1].

Досить вдало аналізує сутність пенсійного страхування Сирота І. М., який пропонує враховувати певні моменти щодо змісту пенсійного страхування, а саме: по-перше, не можна пов'язувати призначення пенсії з настанням постійної або стійкої непрацездатності громадян, адже деякі пенсії призначаються незалежно від стану індивідуальної працездатності громадян, що звертаються за пенсією, а іноді і без урахування їх віку; по-друге, пенсії не є винагородою за попередню трудову діяльність, хоча б тому, що, як зазначає автор, їх розмір «само по собі невеликий, незначний... явно не тягне на компенсацію за минулу працю»; по-третє, незважаючи на те, що природа пенсій визначається обов'язком суспільства утримувати своїх непрацездатних громадян, пенсії в умовах ринку соціальних послуг поступово втрачають аліментарний характер [10, с. 143 – 145].

Тотожне визначення висвітлено в роботі Бойка М. Д. Автор пише: «Пенсійне страхування – це система матері-

ального забезпечення непрацездатних громадян пенсіями, допомогоюми, іншими видами забезпечення, які надаватимуться із настанням пенсійного віку, у зв'язку з втратою годувальника чи настанням інвалідності за рахунок коштів Пенсійного фонду України чи Фонду соціального страхування» [4, с. 342].

Зокрема, цікавим є визначення вченого Юрія С. І., який вважає, що пенсійне страхування – це гарантована державою система заходів щодо забезпечення громадян у старості, на випадок хвороби, втрати працездатності; одна з найважливіших основних форм соціального захисту, в основу якої покладено страховий метод, тобто внесення в особливий фонди обов'язкових платежів суб'єктами підприємницької діяльності незалежно від форм власності та видів господарської діяльності та особами найманої праці, які працюють на умовах трудового договору, і використання державою цих коштів для матеріального забезпечення громадян [14, с. 58].

У більш широкому розумінні пенсійне страхування інтерпретує «Енциклопедія страхування» за редакцією проф. Фещенка В. В.: «Пенсійне страхування – вид особистого страхування, за яким страхувальник одноразово або періодично сплачує страховий внесок, а страховик бере на себе зобов'язання періодично виплачувати застраховану пенсію протягом обумовленого строку або довічно» [6, с. 452].

Узагальнюючи вищенаведені визначення поняття «пенсійне страхування», за нашим переконанням, можна виокремити таку його узагальнену характеристику: *по-перше*, це регулярні грошові виплати; *по-друге*, це кошти на виплату, які виділяються із спеціальних фондів; *по-третє*, розмір пенсії визначається індивідуально; *по-четверте*, пенсії призначаються з настанням пенсійного віку, досягненням трудового стажу та із настанням інвалідності чи втратою годувальника.

Таким чином, основними завданнями системи пенсійного страхування є:

- ✦ створити та забезпечити ефективне функціонування страхових компаній;
- ✦ акумулювати в страхових фондах необхідні фінансові ресурси через цільові платежі страхувальників;
- ✦ забезпечити цільове використання та розподіл коштів страхових фондів;
- ✦ врегулювати відносини між учасниками страхової системи.

При цьому слід акцентувати увагу на тому, що пенсійна система відіграє велику роль у соціальному і суспільно-політичному житті держави, у фінансово-бюджетній системі країни. Під успішністю її функціонування доцільно розуміти надання інститутом пенсійного забезпечення високого рівня виплат пенсіонерам.

Підсумовуючи, слід сказати, що пенсійне забезпечення є одним із основних видів соціального забезпечення непрацездатних громадян, єдиним джерелом засобів для їх існування, а також одним із видів соціального забезпечення населення, який пов'язаний з виплатою щомісячних, і як правило, довічних грошових виплат – пенсій – непрацездатним громадянам у зв'язку з настанням певних найбільш несприятливих соціальних обставин – старості, інвалідності, втрати годувальника та інших, передбачених чинним законодавством.

ВИСНОВКИ

Отже, проведенні дослідження показали, що пенсійна система відіграє основну роль в системі соціального захисту населення. Його динамічний розвиток пов'язаний з проведенням пенсійної реформи в нашій державі. Дослідження сутності пенсійної системи та визначення його місця в системі соціального захисту населення в умовах розвитку трансформаційної економіки виходить за рамки лише теоретичних міркувань.

Успіх розпочатих реформ в Україні залежить значною мірою від глибини розуміння предмета реформ, адже неможливо вдосконалити те, що не має узгодженого понятійного відображення в нормативних актах, наукових дослідженнях, практичній роботі суб'єктів пенсійного забезпечення.

Для того, щоб здійснити ефективну політику пенсійного захисту населення в державі, потрібно й надалі вивчати сутність понять «пенсійна система», «пенсійне страхування», а також важливим та актуальним є пошук шляхів підвищення надійності та ефективності механізмів забезпечення реалізації соціальних гарантій у системі пенсійного страхування.

На завершення слід зазначити, що дослідження різних аспектів пенсійної системи слід продовжувати й у подальшому. Адже поставлені питання потребують детального осмислення, а проблеми в цій сфері – розгляду й вирішення. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>
2. **Базилевич В.** Державні фінанси / В. Базилевич, Л. Баластрик. – К. : Атіка, 2002. – С. 122 – 149.
3. **Бойко М. Д.** Право пенсійного забезпечення в Україні : навчальний посібник / М. Д. Бойко. – Вид. 2-е, випр. та доп. – К. : Атіка, 2006. – С. 84.
4. **Бойко М. Д.** Право пенсійного забезпечення в Україні : навч. посіб.; курс лекцій / М. Д. Бойко. – К. : Олан, 2005. – 368 с.
5. **Волгин Н. А.** Социальная политика : учебник / Н. А. Волгин. – 2-е изд., стереотип. – М. : Экзамен, 2004. – 736 с.
6. Енциклопедія страхування / В. В. Феценко та ін. – Київ : Українське агентство фінансового розвитку, 2008. – 650 с.
7. **Загорулько І. Б.** Поняття пенсійного забезпечення: поняття, принципи та функції / І. Б. Загорулько // Науковий вісник Укр. ДЛТУ. – 2006. – Вип. 15.3. – С. 248 – 256.
8. **Кичко І.** Страхування як елемент фінансового механізму соціального захисту / І. Кичко // Фінанси України. – 2005. – № 4. – С. 148 – 153.
9. **Ріппа М. Б.** Державне пенсійне забезпечення в Україні та шляхи його розвитку: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / М. Б. Ріппа. – К., 2007. – 19 с.
10. **Сирота І. М.** Право соціального забезпечення в Україні : підручник / І. М. Сирота. – Х. : Одиссей, 2001. – С. 143 – 145.
11. Советское трудовое право : учебник / [Н. Г. Александров, Е. И. Астрахан, Д. М. Генкин и др.] ; под. ред. Н. Г. Александрова, Д. М. Генкина. – М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1946. – 481 с.
12. Соціальне страхування : конспект лекцій / Укладачі: П. В. Тархов, В. М. Боронос, Е. Г. Козін, К. В. Савченко. – Суми : Вид-во СУМДУ, 2009. – 164 с.
13. **Сташків Б. І.** Теорія прав соціального забезпечення : навч. посіб. / Б. І. Сташків. – К. : Знання, 2005. – С. 272.

14. Юрій С. І. Соціальне страхування : підручник / С. І. Юрій, М. П. Шаварина, Н. В. Шаманська. – К. : Кондор, 2006. – 464 с.

Науковий керівник – Дем'яненко М. Я., доктор економічних наук, професор, академік Національної академії аграрних наук України, Заслужений діяч науки і техніки України

REFERENCES

- Aleksandrov, N. G. et al. *Sovetskoe trudovoe pravo* [Soviet labor law]. Moscow: Yurid. izd-vo NKYu SSSR, 1946.
- Bazylevych, V., and Balastryk, L. *Derzhavni finansy* [Public finances]. Kyiv: Atika, 2002.
- Boiko, M. D. *Pravo pensiinoho zabezpechennia v Ukraini* [Right pension in Ukraine]. Kyiv: Atika, 2006.
- Boiko, M. D. *Pravo pensiinoho zabezpechennia v Ukraini* [Right pension in Ukraine]. Kyiv: Olan, 2005.
- Kychko, I. "Strakhuvannia iak element finansovoho mekhanizmu sotsialnoho zakhystu" [Insurance as part of the financial mechanism of social protection]. *Finansy Ukrainy*, no. 4 (2005): 148-153.
- [Legal Act of Ukraine] (2003). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>
- Rippa, M. B. "Derzhavne pensiine zabezpechennia v Ukraini ta shliakhy ioho rozvytku" [State pensions in Ukraine and ways of its development]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk : 08.00.08*, 2007.
- Syrota, I. M. *Pravo sotsialnoho zabezpechennia v Ukraini* [The right to social security in Ukraine]. Kharkiv: Odissei, 2001.
- Stashkiv, B. I. *Teoriia prav sotsialnoho zabezpechennia* [The theory of human welfare]. Kyiv: Znannia, 2005.
- Tarkhov, P. V. et al. *Sotsialne strakhuvannia* [Social insurance]. Sumy: SumDU, 2009.
- Feshchenko, V. V. et al. *Entsyklopediia strakhuvannia* [Encyclopedia insurance]. Kyiv: Ukrainiske ahentstvo finansovoho rozvytku, 2008.
- Volgin, N. A. *Sotsialnaia politika* [Social policy]. Moscow: Ekzamen, 2004.
- Yurii, S. I., Shavaryna, M. P., and Shamanska, N. V. *Sotsialne strakhuvannia* [Social insurance]. Kyiv: Kondor, 2006.
- Zahorulko, I. B. "Poniattia pensiinoho zabezpechennia: poniattia, pryntsyipy ta funktsii" [The concept of retirement security: concepts, principles and functions]. *Naukovyi visnyk UkrDLTU*, no. 15.3 (2006): 248-256.